

Yermakova N. O.

PERSONAL DETERMINANTS IN SELF-REPRESENTATIONAL BEHAVIOUR OF CONTEMPORARY YOUTH

Article represents the results of a theoretical-empirical study of the main personal causes and conditions that affect manifestation of self-presentational behaviour of the modern youth. Based on the results of the theoretical analysis, it was found that self-presentational behaviour is understood as a system of conscious or unconscious actions aimed at making a certain impression on the others. It was found that among the main determinant of self-presentational behaviour, two groups play an important role. At first, they are determinants conditioned by the objective features of the individual. They are manifested in communication and perceived by the group. Secondly, - the determinants conditioned by the peculiarities of the individual's perception by other group members. The first researcher of determinants in self-presentational behaviour - American scientist Snyder, noted that they are interconnected with self-reflection skills. As for Ukrainian scientists (Amyaga, Brigadinova, Kunitsyna, Morosanova, Pikuleva, etc.) - the most important determinants of self-presentational behaviour according to them are personal features and some phenomena such as: social intelligence, ego-competence, charisma, flexibility, manipulative skills, ability to self-disclosure, communication skills, ability to self-regulation. The discovered statistically reliable regularities in the structure of personal determinants in self-presentational behaviour of modern youth had been analysed. Correlation coefficient of Pearson had been used.

Key words: self-presentation, self-presentational behaviour, determinants, personal determinants of self-presentational behaviour, youth.

Єрмакова Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

УДК 159.922

Журавльова Л.П., Можаровська Т.В.

ПСИХОЛОГІЧНЕ СПРІЯННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

На сучасному етапі розвитку наукової думки активізувалися дослідження шляхів розвитку екологічності особистості в аспекті її світоглядної позиції, актуальність яких зумовлена як соціальними запитами, так і логікою розвитку психологічної науки. Розглядаючи екологічну свідомість не лише як психічне відображення і перетворення природного середовища, а й як цілісний світогляд особистості, доцільним є вивчення особливостей її розвитку у підлітків з неповних деструктивних сімей. Екологічну свідомість визначаємо

як інтеріоризований процес суб'єктивного відображення навколишнього середовища (Світу) (природного, штучного, соціального) у свідомості людини через внутрішні процеси (уявлення, емоції, мотиви, цінності), що реалізуються та відображаються в екологічно спрямованій (екоцентричній) поведінці особистості. Спираючись на теоретичний аналіз феноменології екологічної свідомості, загальні закономірності розвитку психіки, психологічні особливості становлення та індивідуального розвитку особистості підліткового віку екологічну свідомість вивчаємо через призму її компонентів: когнітивний, емотивний, потребово-мотиваційний, ціннісно-смысловий та конативний.

Виділені компоненти екологічної свідомості є взаємозалежними та проявляються у відповідності до тієї системи ставлень у навколишньому Світі, що сформована сім'єю. Виділяємо типи ставлень до людей, природи, себе відповідно у соціальному, природному та особистісному Світах. Ставлення особистості розглядаємо як активний, свідомий, інтегральний, вибірковий та заснований на досвіді зв'язок особистості з різними сторонами дійсності, що існує у вигляді цілісної системи. Закладена у сім'ї і сформована під дією соціального оточення, наділена власним суб'єктивним змістом, система ставлень визначає подальшу поведінкову спрямованість особистості до антропоцентризму чи екоцентризму, яка проявляється через відповідну систему емпатійних ставлень, що виражаються у системі ставлень до Світу людей, природи та внутрішнього Світу особистості.

Окрім визначених компонентів структура екологічної свідомості включає в себе систему ставлень особистості до Інших людей, самого себе та до природи. Визначена система ставлень реалізується в межах особистого, природного та соціального Світів.

На основі структурно-динамічної моделі розвитку екологічної свідомості побудована Програма психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку. Програма включає еколого-психологічний тренінг та творчі майстерні, які спрямовані на розвиток екологічної свідомості особистості підлітка у системі ставлень до Світу, а також корекцію дитячо-батьківських ставлень у діаді «мати-дитина».

Ключові слова: підлітковий вік, сім'я, повна сім'я, неповна деструктивна сім'я, структура сім'ї, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. Екологічна свідомість особистості проявляється у ставленнях особистості до Світу та формується у системі сімейних ставлень. Світ особистості є неподільним цілим, що включає у себе світ природи, світ людей та внутрішній світ особистості. Компонентами екологічної свідомості є когнітивний, емотивний, ціннісно-смысловий, потребово-мотиваційний та конативний [19].

Розвиток екологічної свідомості особистості підлітка здійснює вплив на систему ставлень особистості до Світу, формуючи екоцентричну екологічну поведінку особистості та урівноважуючи її структурних компонентів.

Виходячи із зазначеного вище, **мета статті** полягає у обґрунтуванні та апробації програми психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підлітка.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.

Теоретичними основами програми психологічного сприяння розвитку екологічності свідомості особистості (далі «Програма») стали основи соціально-психологічного тренінгу, його принципи та основні положення, що спрямовані на групову роботу [2; 17; 22], а також роботу у творчих майстернях. Основними цілями програми є розвиток екологічної свідомості учасників тренінгу через визначення та вирішення ними власних психологічних проблем; зміну психологічного самопочуття; визначення способів збалансованості життєдіяльності особистості, міжособистісної взаємодії для створення гармонійних стосунків у Світі та зі Світом [2]. Програма психологічного сприяння розвитку екологічності свідомості особистості спрямована на формування екологічної системи ставлень особистості до Світу, а саме до світу природи, світу людей і до себе, як до невід'ємної частини Світу, а також на формування екоцентрично спрямованої взаємодії з елементами єдиної системи Світу у середовищі природному, соціальному та внутрішньому особистісному; усвідомленні Світу як єдиної неподільної системи.

Методологічними принципами, що покладені в основу Програми є принцип розвитку мислеобразів [28; 30]; принцип суб'єктифікації оточуючих об'єктів, принцип екологічної коактивності. Принцип розвитку мислеобразів передбачає застосування методів та форм роботи, що активізують когнітивну сферу особистості та покладений в основу застосування таких методів, як метод екологічних асоціацій, екологічної лабілізації, художньої репрезентації природних об'єктів [5]. Принцип суб'єктифікації оточуючих об'єктів дозволяє застосовувати методи формування суб'єктності у ставленнях до навколишнього Світу [28; 30], а саме: метод екологічної ідентифікації [12], метод екологічної емпатії [14; 16], метод екологічної рефлексії [8; 15]. Принцип екологічної коактивності передбачає застосування методів, спрямованих на формування емпатійних ставлень до Світу, оволодіння екоспрямованими стратегіями і тактиками взаємодії з ним [30, с. 381-384] і реалізується наступними методами: екологічних експектацій [12], ритуалізації екологічної діяльності [8; 20], екологічної турботи [4; 15].

Реалізація програми психологічного сприяння передбачає проведення занять впродовж трьох місяців (тринадцяти тижнів) і включає тренінгові зустрічі (тривалістю чотири години кожна) та творчі майстерні (тривалістю одна година кожна). Тренінгові зустрічі передбачають роботу групи у тренінговому форматі, творчі майстерні – спільну творчу активність у діаді мати-дитина. Таким чином, Програма розрахована на 65 годин і включає еколого-психологічний тренінг «ЕкоСвіт» (52 години) та творчі майстерні (13 годин). Програма тренінгу включає 4 блоки: блок 1 – Світ природи, блок 2 – Світ людей, блок 3 – внутрішній Світ, блок 4 – симбіоз Світів. До кожного блоку програми

включені вправи, покликані розвивати та підсилювати кожен з компонентів екологічної свідомості у взаємодії особистості у Світі «Природа – Інші– Я». Тренінгові зустрічі складаються зі вступної, основної та заключної частин, супроводжуються рефлексією власних станів та груповим обговоренням заняття.

Ефективність роботи тренінгу визначається її регламентованістю у дотриманні правил роботи в групі: бути щирими та відкритими; бути «тут і тепер»; говорити від свого імені і про себе, бути активними; зберігати конфіденційність; говори по черзі (правило піднятої руки); не відволікати учасників тренінгової групи (правило «тихої» ноги). Груповий формат еколого-психологічного тренінгу спрямований на пошук власного «Я», усвідомлення якого породжує розуміння Інших людей та світу природи [11]. Програма еколого-психологічного тренінгу базується на зазначених вище принципах і передбачає включення кожного учасника у ситуацію тренінгових зустрічей.

При проведенні тренінгу були використанні такі методи: групової дискусії [18]; аналізу ситуацій (або «екологічний кейс») [25; 9; 24], проективного малювання [1], ігрові методи [2; 13], методи релаксації [6; 7; 23], методи психоедукаційної роботи, відео- та фотопроекування.

Сценарієм тренінгу передбачено застосування вправ, завдань та технік, спрямованих на розвиток екологічної свідомості та актуалізацію її компонентів, а також на корекцію ставлень у діаді мати-дитина. Групові тренінгові зустрічі спрямовані на:

- актуалізацію проблеми взаємодії особистості з оточуючим Світом, усвідомлення єдності та цілісності усіх елементів Світу та свого місця у ньому [26; 27];

- усвідомлення необхідності подолання негативних емоційних проявів та реакцій на навколишній Світ, зокрема на світ природи; пошук оптимальних способів взаємодії з природою [27];

- розвиток емпатійного ставлення до природи;

- корекцію власних негативних станів по відношенню до Світу;

- усвідомленні підлітками власних життєвих екологічних цінностей; актуалізацію розвитку екологічних цінностей;

- корекцію міжособистісної взаємодії у Світі; вироблення навичок адекватної екологоорієнтованої взаємодії та стратегій поведінкової активності;

- розвиток екологічної поведінкової активності у Світі; визначення меж власних можливостей та потенціалу; підвищення рівня розвитку самооцінки та підсилення інтенсивності суб'єктивного включення у взаємодію зі Світом [3];

- рефлексію власних станів; визначення суб'єктивних змін у ставленнях до Світу;

- корекцію екологічних уявлень, екологічного мислення в учасників; актуалізації власних здібностей у взаємодії зі Світом; підсиленні дії компонентів екологічної свідомості.

Заняття творчих майстерень спрямовані на корекцію міжособистісної сімейної взаємодії; відновлення внутрішньосімейної взаємодії; розвитку екологічної системи ставлень у діаді «мати-дитина».

У результаті апробації програми психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку виявлені значущі зміни у відображенні респондентами типів батьківського ставлення. Перевірка достовірності виявлених відмінностей за допомогою t-критерію Стьюдента [10] показала, що респонденти загальної вибірки експериментальної групи (n=36) мають значущі зміни у показниках типів батьківського ставлення. Такі зміни виявлені як у хлопців, так і у дівчат. Так, рефлексія батьківського ставлення підлітками сягає здебільшого середніх показників у бік збільшення за шкалами «прийняття», «кооперація», «симбіоз» та середніх показників у бік зниження за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація», що свідчить про відчуття позитивного ставлення до себе, усвідомлення її приналежності до сім'ї, власних можливостей та здібностей. Динаміка рівня розвитку емпатійності підлітків має тенденцію до зростання і є більшою у дівчат, ніж у хлопців. Дівчата, по своїй суті, є більш схильними до різних форм відчуттів та співпереживання, розуміння та прийняття, а тому мають кращу здатність проявляти емпатійність. При цьому дуже високого рівня інтегральної емпатії та антиемпатію в учасників програми не виявлено. Вивчення динаміки міжособистісних ставлень особистості виявив наявність позитивної динаміки розвитку міжособистісного ставлення у бік дружельної тенденції у взаємодії зі Світом. У результаті аналізу динаміки спрямованості ставлення особистості до природи, людей або до себе виявлено збалансованість її розвитку, що може свідчити про урівноваженість суб'єктивної значущості для підлітка природного, соціального та внутрішнього світів, усвідомлення їх рівнозначності у внутрішній системі ставлень особистості до Світу. Динаміку показників структурних компонентів екологічної свідомості до та після формувального експерименту подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка показників структурних компонентів екологічної свідомості до та після формувального експерименту (ранги)

Компоненти екосвідомості	До експерименту		Після експерименту		Через чотири місяці	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Емотивний	3,7	3,4	2	3,2	1,8	3,2
Когнітивний	4,3	4,1	1,7	4,0	1,7	3,9
Конативний	3	3	1,3	2,7	1,4	2,7
Потребово-мотиваційний	15,15	15,3	20,65	15,8	20,59	15,7
Ціннісно-смысловий	4,6	4,4	5,2	4,6	5,2	4,6

Примітка: ЕГ – експериментальна група, КГ – контрольна група

Незначні зміни виявлені у результатах експериментальної групи розвитку емотивного (від 2,0 після експерименту до 1,8 через чотири місяці) потребово-мотиваційного (від 20,65 після експерименту до 20,59 через чотири місяці) та конативного (від 1,3 після експерименту до 1,4 через чотири місяці) компонентів. Незмінним залишилися результати вираженості когнітивного (становлять 1,7) та ціннісно-сміслового (становлять 5,2) компонентів.

Висновки. Програма сприяння розвитку екологічної свідомості особистості у підлітковому віці, апробована в умовах еколого-психологічного тренінгу «ЕкоСвіт» та творчих майстерень у діаді «мати-дитина», враховує вікові та статеві особливості розвитку особистості підліткового віку, особливості розвитку екологічної свідомості і спрямована на формування екологічної системи ставлень особистості до Світу, а саме до світу природи, світу людей і до себе, як до невід'ємної частини Світу, а також на формування екоцентрично спрямованої взаємодії з елементами єдиної системи Світу у середовищі природному, соціальному та внутрішньому особистісному; усвідомленні Світу як єдиної неподільної системи. Результатом ефективності впливу стали позитивні статистично значущі зміни в показниках компонентів екологічної свідомості, що проявляються у ставленнях до Світу, а особливо у системі сімейних ставлень.

Література

1. Бази́ма Б. А. Цвет и психика. Монография. / Б.А. Бази́ма. – Х. : ХГАК, 2001. – 172 с.
2. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие / И. В. Вачков. – М. : Ось-89, 1999. – 176 с.
3. Венгер А.Л. На что жалуетесь? Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков. [Электронный ресурс] / А.Л. Венгер. – Москва-Рига : Педагогический центр «Эксперимент», 2000. – Режим доступа: http://pedlib.ru/Books/5/0482/index.shtml?from_page=179
4. Волович В. Г. Человек в экстремальных условиях природной среды / В. Г. Волович. – М. : Гидрометеоздат, 1983. – 357 с.
5. Герасимов И. П. Методологические аспекты экологизации современной науки / И. П. Герасимов // Вопросы философии. – 1978. – №11. – С. 61-72.
6. Гроф С. Когда невозможное возможно: Приключения в необычных реальностях: [пер. с англ.] / Станислав Гроф. – М. : АСТ, 2007. – 441 с.
7. Гроф С. Путешествие в поисках себя / Станислав Гроф. – М.: Издательство Трансперсонального Института, 1994. – 327 с.
8. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2010. – 560 с.
9. Долгоруков А. М. Case study как способ понимания / А. М. Долгоруков // Практическое руководство для тьютера системы Открытого

образования на основе дистанционных технологий. – М.: Центр интенсивных технологий образования, 2002. – С. 21–44.

10. Ермолаев О. Ю. Математическая статистика для психологов: учебник / О. Ю. Ермолаев. – М. : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2006. – 336 с.

11. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: Монографія. / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

12. Киселев Н. Н. Мироззрение и экология / Н. Н. Киселев. – К. : Наукова Думка, 1990. – 216 с.

13. Ключева Н. В. Программы социально-психологического тренинга. / Н. В. Ключева, М. А. Свистун. – Ярославль : Содействие, 1992. – 40 с.

14. Кууси П. Этот человеческий мир. / П. Кууси – М. : Мир, 1988. – 368 с.

15. Лейбин В. М. «Модели мира» и образ человека. / В. М. Лейбин. – М. : Наука, 1982. – 380с

16. Лихачев Б. Т. Экопсихотерапевтические аспекты воспитания / Б. Т. Лихачев // Педагогика. – 1995. – №1. – С. 48–62.

17. Макшанов С. И. Психология тренинга: Теория. Методология. Практика: Монография. / С. И. Макшанов. – СПб. : «Образование», 1997. – 238 с.

18. Мамешина О. С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти: дис. ...кандидата психологічних наук: 19.00.07 / Ольга Сергіївна Мамешина. — К., 2004. – 467 с.

19. Можаровська Т.В. Структурно-динамічна модель розвитку екологічної свідомості / Т.В. Можаровська // Наука і освіта. – 2016. – № 5. – С. 124-130.

20. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы. / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 5–15.

21. Немиринский О. В. Терапевтическая роль групповой динамики / Олег Владимирович Немиринский. – М. : «Дело», 1994. – 216 с.

22. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально- психологического тренинга. / Л. А. Петровская – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 168 с.

23. Ротер С. Духовная психология: Двенадцать Основных Жизненных Уроков / Стив Ротер; перев. с англ. – М. : ООО Издательство «София», 2007. – 256 с.

24. Ситуационный анализ, или Анатомия Кейс-метода / Под ред. д-ра соц. наук, профессора Сурмина Ю. П. – Киев : Центр инноваций и развития, 2002. – 286 с.

25. Сурмин Ю. П. Методология анализа ситуаций (Case study) / Ю. П. Сурмин. – К. : Центр инноваций и развития, 1999. – 94 с.

26. Фопель К. Психологические группы. Рабочие материалы для ведущего / К. Фопель. – М. : Генезис, 2000. – 256 с.

27. Шлімакова І. І. Програма еколого-психологічного тренінгу для старшокласників «Вісім кроків до природи» // І. І. Шлімакова. / Практична психологія та соціальна робота. – № 7-8. – 2013. – С. 21-36

28. Шмалей С. В. Екологічна особистість / С. В. Шмалей – К. : Бібліотека офіційних документів, 1999. – С. 203–204.

29. Этническая экология: теория и практика / Ред. В. И. Козлов, Н. А. Дубова, А. Н. Ямсков. – М. : «Наука», 1991. – 376 с.

30. Ясвин В. А. Психология отношений к природе / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2000. – 456 с.

Транслітерація

1. Bazyma, B. A. (2001). Tsvet i psikhika [Color and psyche]. Kharkiv: KhNAK [in Ukrainian].

2. Vachkov, I. V. (1999). Osnovy tekhnologii hrupovoho treninhu. Psykhotechniki [Fundamentals of group training technology. Psychotechnics]. Moskva: Os-89 [in Russian].

3. Venher, A. L. (2000). Na shcho skarzhytes? Vyiavlennia i korektsiia nehatyvnykh variantiv pozvytku osobystosti ditei i pidlitkiv [What are you complaining about? Identification and correction of unfavorable options for the development of the personality of children and adolescents]. Moskva-Ryha: Pedahohichniy tsentr «Eksperyment». Retrieved from http://pedlib.ru/Books/5/0482/index.shtml?from_page=179 [in Russian].

4. Volovich, V. H. (1983). Liuduna v ekstremalnykh umovakh pryrodnoho seredovyscha [Man in extreme environmental conditions]. Moskva: Hidrometeoizdat [in Russian].

5. Herasimov, I. P. (1978). Metodolohichni aspekty ekolohizatsii suchasnoi nauky [Methodological aspects of ecologization of modern science]. Voprosy filisofii - Questions of philosophy, 11, 61-72 [in Russian].

6. Hrof, S. (2007). Kohda nevozmozhnoe vozmozhno: Priklucheniiia v neobychnykh realnostiakh [When the impossible is possible: Adventures in unusual realities], Moskva: AST [in Russian].

7. Hrof, S. (1994). Putezhestvie v poiskakh sebia [Traveling in search of yourself], Moskva: Izdatelstvo Transpersonalnogo Instituta [in Russian].

8. Humilov, L. N. (2010). Etnohenez I biosfera Zemli [Ethnogenesis and biosphere of the Earth], Moskva: Airis-press [in Russian].

9. Dolhorukov, A. M. (2002). Ceis stadi kak sposob ponimaniia. Prakticheskoe rukovodstvo dlia tiutera sistemy Otkrytoho obrazovaniia na osnove distantsionnykh tekhnologii [Case study as a way of understanding. A practical guide for the tutor of the Open Education System based on distance learning technologies], Moskva: Tsentr intensivnykh tekhnologii obrazovaniia [in Russian].

10. Ermolaev, O. Yu. (2006). Matematycheskaia psikhologhiia dlia psikhologov [Mathematical statistics for psychologists], Moskva: Moskovskii psikhologo-sotsialnyi institut [in Russian].

11. Zhuravlova, L. P. (2007). Psykholohiia empatii [Psychology of Empathy], Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka [in Ukrainian].
12. Kiselov, N. M. (1990). Mirovozenie I ekolohiia [World outlook and ecology], Kyiv: Naykova Dymka [in Ukrainian].
13. Kliueva, N. V. & Svistun, M. A. (1992). Prohramy sotsialno-psakhologicheskoho treninha [Programs of socio-psychological training], Yaroslavl: Sodeistvie [in Russian].
14. Kuusi, P. (1988). Etot chelovecheskii mir [This human world], Moskva: Mir [in Russian].
15. Leibin, V. M. (1982). «Modeli mira» i obraz cheloveka ["Models of the world" and the image of a person], Moskva: Nauka [in Russian].
16. Likhachev, B. T. (1995). Ekopsikhologicheskije aspekty vospitaniia [Ecopsychotherapeutic aspects of education]. Pedagogika – Pedagogy, 1, 48-62 [in Russian].
17. Makshanov, S. I. (1997). Psikholohiia treninha: Teoriia. Metodolohiia. Praktika [Psychology of training: Theory. Methodology. Practice], SPb: Obrazovanie [in Russian].
18. Mameshyna, O. S. (2004). Psykholohichni umovy rozvytku ekolohichnoi svidomosti starshoklasnykiv u systemi pozashkilnoi osvity [Psichologiczni umovi rozvytku ekologiccheskoy svidomosty sverhoshhaksnikiov at systemy pozashkilnoi osvity], Kyiv [in Ukrainian].
19. Mozharovska, T. V. (2016). Struktyrno-dynamichna model rozvytku ekolohichnoi svidomosti [Structurally-dynamical model rozvytku ekologiccheskoe svidomosti]. Nauka i osvita – Science and Sciences, 3, 124-130 [in Ukrainian].
20. Moiseev, N. N. (1995). Sovremennyi antropohenez i tsivilizovannye razlomy [Modern anthropogenesis and civilized faults]. Voprosy filosofii - Questions of philosophy, 1, 5–15 [in Russian].
21. Nemirovskii, O. V. (1994). Terapevticheskaia rol hrupovoi dinamiki [Therapeutic role of group dynamics], Moskva: Delo [in Russian].
22. Petrovskaia, L. A. (1982). Teoreticheskie I metodolohicheskie problem sotsialno-psikhologicheskoho treninha [Theoretical and methodological problems of socio-psychological training], Moskva: Izd-vo MHU [in Russian].
23. Roter, S. (2007). Dukhovnaia psikholohiia: Dvenadtsat Osnovnykh Zhiznennykh Urokov [Spiritual Psychology: Twelve Basic Life Lessons], Moskva: OOO Izdatelstvo «Sofia» [in Russian].
24. Surmin, Yu. P. (Eds), (2002). Situatsionnyi analiz, ili anatomii Keis-metoda [Situational analysis, or Anatomy of the Case-method], Kyiv: Tsentr innovatsii i razvitiia [in Ukrainian].
25. Surmin, Yu. P. (1999). Metodolohiia analiza situatsii (Case stady) [Methodology for analyzing situations (Case stady)], Kyiv: Tsentr innovatsii i razvitiia [in Ukrainian].

26. Fopel, K. (2000). Psikhologicheskie hruppy. Rabochie materialy dlia vedushcheho [Psychological groups. Working materials for the facilitator], Moskva: Henezis [in Russian].

27. Shlimakova, I. I. (2013). Prohrama ekoloho-psikhologichnoho treninhu dlia starshoklasnykiv «Visim krokiv do pryrody» [The program of the ecology-psychology trainings for senior school students Eight steps to nature]. Praktychna psikhologhiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work, 7, 21-36 [in Ukrainian].

28. Shmalei, S. V. (1999). Ekologichna osobystist [Ecological personality], Kyiv: Biblioteka ofitsiinykh dokumentiv [in Ukrainian].

29. Kozlov, V. I. & Dubova, N. A. & Yamskov, A. N. (Eds), (1991). Etnicheskaia ekolohiia: teoriia i praktika [Ethnic ecology: theory and practice], Moskva: «Nauka» [in Russian].

30. Yasvin, V. A. (2000). Psikhologhiia otnoshenii k prirode [Psychology of relations to nature], Moskva: Smysl [in Russian].

Zhuravlova L.P., Mozharovska T.V.

**PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL PROMOTION OF
DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL CONFORMITY OF PERSONALITY IN
THE AGE OF AGE**

At the present stage of the development of scientific thought, the study of ways to develop the environmental friendliness of a person as its ideological position, the urgency of which is determined both by social queries and the logic of development of psychological science. Considering ecological consciousness not only as a mental reflection and transformation of the natural environment, but also as a holistic outlook of the individual, it is expedient to study the peculiarities of its development in adolescents from incomplete destructive families. Environmental consciousness is defined as an internalized process of subjective reflection of the environment (the World) (natural, artificial, social) in human consciousness through internal processes (representations, emotions, motives, values) that are realized and reflected in the ecologically directed (ecocentric) behavior of the individual. Based on theoretical analysis of the phenomenology of ecological consciousness, the general laws of the development of the psyche, psychological peculiarities of the formation and individual development of the personality of adolescence, we study the ecological consciousness through the prism of its components: cognitive, emotional, needs-motivational, value-semantic and connative.

The distinguished components of ecological consciousness are interdependent and manifest in accordance with the system of attitudes in the surrounding world, which is formed by the family. We distinguish the types of attitudes towards people, nature, themselves in social, natural and personal World. The attitude of the individual is regarded as an active, conscious, integral, selective and experience-based relationship of personality with different aspects of reality that exists in the form of a coherent system. Placed in the family and formed by the

influence of the social environment, endowed with its own subjective content, the system of attitudes determines the further behavioral orientation of the individual to anthropocentrism or ecocentrism, which manifests itself through the appropriate system of empathic attitudes expressed in the system of attitudes to the world of people, nature and the inner world of personality.

In addition to certain components of ecological consciousness, the structure of ecological consciousness includes a system of personality attitudes toward other people, himself and nature. The defined system of attitudes is realized within the limits of the personal, natural and social Worlds.

On the basis of the structural and dynamic model of the development of ecological consciousness, the Program of psychological assistance to the development of the ecological consciousness of the personality of adolescence is constructed. The program includes eco-psychological training and creative workshops aimed at developing the ecological consciousness of the teenager's personality in the system of attitudes toward the world, as well as correction of child-parenting attitudes in the mother-child dyad.

Key words: *adolescent, family, full family, incomplete destructive family, family structure, ecological consciousness*

Журавльова Лариса Петрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Можаровська Тетяна Вікторівна – асистент кафедри теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

УДК 159.922

Задорожна О.М.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕМОЦІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ОСІБ ПРИ РОБОТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

В статті проведено психологічний аналіз проблеми емоційної саморегуляції осіб при роботі у надзвичайних ситуаціях, визначені особливості професійної діяльності за умов екстремальних ситуацій, розглянуто соціально-психологічні чинники, що впливають на розвиток навичок емоційної саморегуляції в стресових обставинах.

Зазначено, що емоційна регуляція є одним з рівнів у загальній системі психічної регуляції діяльності, де регулюючим фактором є емоції. Дано визначення поняттю «саморегуляція», яке розуміється як психічний цілеспрямований самовплив людини на діяльність організму з метою впорядкування внутрішніх параметрів і структур після яких-небудь природних або антропогенних змін.